

nin “Çerendperend” (gevezelik) başlıklı sütununda Dihû (دخو) imzası ile yazdığı mizah yazıları, gerek düşünce gerekse üslûp bakımından İran edebiyatında yeni bir çığır açtı. Bu yazılarda mizahî bir üslûpla istibdadı, halka zulmeden devlet ricâlini, büyük mülk sahiplerini ve sahte din adamlarını yerdî. Dihhudâ, Muhammed Ali Şah’ın meclisi kapatması (15 Temmuz 1906) ve Cihangir Han’ı öldürtmesinden sonra Avrupa’ya sürgüne gönderildi. Paris’te İran’ın ünlü bilginlerinden Muhammed Kazvîni ile tanıştı. Daha sonra İsviçre’ye geçerek Iverdon’da *Şûr-i İsrâfil*’i yeniden çıkardı (1909). Gazeteyi üç sayı yayımladıktan sonra İstanbul’a gitti ve oradaki İranlılar’ın da yardımıyla ancak on beş sayısı yayımlanabilen *Surûş* adlı bir gazete çıkardı. Muhammed Ali Şah’ın iktidardan uzaklaştırılması üzerine Tahran’a döndü. Bu arada milletvekili seçildi. I. Dünya Savaşı yıllarında Bahtiyârîler’in bulunduğu İsfahan civarındaki Çehâr Mahal köylerinde yaşadı. Savaştan sonra Tahran’a yerleşti. Bir süre Kültür Dairesi başkanlığı ve Adliye Bakanlığı’nda müfettişlik, Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi’nde dekanlık yaptı. 27 Şubat 1955’te öldü ve Rey’de toprağa verildi.

Eserleri. 1. *Luğatnâme**. Dihhudâ’ya asil şöhretini sağlayan ve yirmi sekiz ciltten oluşan bu ansiklopedik sözlük, mukaddimesinde belirtildiğine göre, çeşitli konularda yazılmış 2000’in üstünde eserden derlenen malzemeye dayanır. İlk faksikülü 1946’da neşredilen eserin yayımı 1973 yılında tamamlanmıştır. 2. *Emşâl ü Hikem** (I-IV, Tahran 1308-1311 hş.). Atasözlerini, hikmetli sözleri, bazı terimleri ve hadisleri ihtiva eder. Eser ayrıca Muhammed Debîr-i Siyâki tarafından da neşredilmiştir (Tahran 1358 hş.). 3. *Ebû Reyhân-ı Bîrûnî*. Ünlü bilgin Bîrûnî’nin hal tercümesini ihtiva eden eser, önce *Mecelle-i Âmûziş ü Perverîş*’in Eylül-Ekim 1945 sayısında, sonra da *Luğatnâme*’nin içindeki “Bîrûnî” maddesinde yayımlanmıştır. 4. *Dîvân*. Eski tarzda yazdıklarıyla çağdaş İran şiirinin ilk örneği sayılabilecek şiirlerini ve halk diliyle yazdığı mizahî şiirleri ihtiva eder. Cahil din adamları ile alay eden eski tarz “İnşâallâh Gürbest” adlı küçük mesnevisiyle arkadaşı Cihangir Han’ın anısına yazdığı “Yâd Ar Zi Şem’-i Mürde Yâdâr” adlı musammatı çağdaş İran şiirinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilir. Divanı önce *Mecmû‘a-i Eş‘âr-i Dihhudâ*

(nşr. M. Muîn, Tahran 1334 hş.) adıyla, daha sonra bu yayımda yer almayan diğer şiirleri de eklenerek yine aynı isimle Muhammed Debîr-i Siyâki tarafından neşredilmiştir (Tahran 1358 hş.). 5. *Şâhkâr-hâ-yi Neşr-i Fârsî-yi Mu‘âsır* (nşr. Saîd-i Nefîsî, Tahran 1330 hş.). *Şûr-i İsrâfil*, *Surûş*, *Îrân-ı Künûnî*, *Âfâtâb* ve *Şûrâ* gazetelerinde yayımlanan makalelerinden meydana gelmiştir. Daha sonra Muhammed Debîr-i Siyâki “Mecmû‘u’l-emşâl-i Dihû”, “Hezeyân-hâ-yi Men”, “Yâd-dâst-ı Perâkende” gibi makalelerini de ekleyerek eseri *Mağâlât-ı Dihhudâ* adıyla tekrar yayımlamıştır (Tahran 1358 hş.). 6. *Nâmehâ-yi Siyâsî-yi Dihhudâ* (nşr. İrec Efşâr, Tahran 1358 hş.).

Dihhudâ’nın, Fransız yazarlarından Rouchfoucauld’un özdeyişlerinden esinlenerek kaleme aldığı, felsefî ve ahlâkî özlü sözleri ihtiva eden *Pendhâ ve Kelimât-i Kuşâr* adlı eseriyle *Ferheng-i Franse be-Fârsî* adındaki sözlüğü henüz basılmamıştır. Onun bu çalışmaları dışında, eski şair ve müelliflerin başkaları tarafından neşre hazırlanan eserleri hakkında eleştiri ve düzeltme niteliğinde çeşitli yazıları da yayımlanmıştır. Neşre hazırladığı Minûçîhrî, Ferruhî, Mes’ûdî-i Sa’d-i Selmân, Süzenî ve İbn Yemîn-i Tuğrâî divanları ise henüz basılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Browne, *The Press and Poetry of Modern Persia*, Cambridge 1914, bk. İndeks; a.m.f., *LHP* (1951-53), IV, 469-482; E. E. Berthels, *Ocerkistorie Perridskog literatur*, Leningrad 1928, s. 125-127; Muhammed Muîn, “Dihhudâ: Tercüme-i Ahvâl ve Luğatnâme” (*Dihhudâ, Luğatnâme* içinde), Tahran 1337 hş., I, 379-394, 397-401; Seyyid Hasan Takizâde, “Dihhudâ” (a.e. içinde), I, 394-396; Muhammed Debîr-i Siyâki, “Sergüzeşt-i Luğatnâme-i Dihhudâ” (a.e. içinde), I, 430-528; A. Bausani — A. Pagliaro, *Storia della letteratura persiana*, Milano 1960, bk. İndeks; Rypka, *HIL*, bk. İndeks; Yahyâ Âryanpür, *Ez Şabâ ta Nimâ*, Tahran 1350 hş., II, 77-105; Muhammed-i İstîlâmî, *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme* (trc. Mehmet Kanar, Ankara 1981, s. 82-94; Muhammed Muîn, “el-Kâmûsü’l-Fârsiyyü’l-kebîr: Luğatnâme li’l-‘allâmeti’l-merhûm ‘Ali Ekber Dihhudâ”, *Dîrâsâtü’l-edebîyye*, sy. 2-3, Beyrut 1959, s. 147-162; Golam Hoseyn Youssofi, “Dehkoda’s Place in the Iranian Constitutional Movement”, *ZDMG* (1975), s. 117-132; Veliyyulâh-i Drüdyân, “Güzide-i Kitâbşinâsî-yi Dihhudâ”, *Neşr-i Dâniş*, VI/4-5, Tahran 1365 hş., s. 60-65; Seyyid Ahter Hüseyin, “Nigâhî be Şaḥ-şıyyet-i Ali Ekber Dihhudâ”, *Dâniş*, sy. 22, İslâmâbâd 1990, s. 19-23; Vêra Kublêkova, “Dehkodâ”, *DOL*, III, 44; A. H. Zarrinkoob, “Dehkodâ”, *EI² Suppl.* (İng.), s. 207-208.

DÂVUD İBRÂHİM

DİHKAN

(دهقان)

Sâsânîler’le Ortaçağ’daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabir.

Aslı Farsça *dih* (köy) ile -gân nisbet ekinden meydana gelen *dihgân* olup *dihkan* şeklinde Arapça’ya geçmiştir.

Sâsânîler devrinde İran’da ve Orta Asya’da, sayıları hiç de az olmayan soylular sınıfına *dihkan* deniliyordu. Mes’ûdî’ye göre *dihkanlar*, Sâsânî hükümdarlarından Hoşeng’in kardeşi Vehgerd’in on öğlünden gelmişlerdir (*Mürücû’z-zeheb*, I, 284). *Dihkanlar* Sâsânîler döneminde umumiyetle köylerin idaresinden sorumlu idiler. Her *dihkan* bir veya birkaç köyü yönetiyor ve devlet adına vergi topluyordu. Ancak *dihkanların* Sâsânîler devrinin sonlarında Orta Asya’da olduğu gibi İran’da da şehirleri idare ettikleri görülmektedir. İslâm orduları Sâsânî topraklarında harekâtta buldukları sırada Deskere, Enbâr, Bâbil, Meysân ve Ahvaz ile diğer birçok şehir *dihkanlar* tarafından yönetilmekteydi. Ayrıca Horasan’daki Herat, Merverrüz, Nişâbur *dihkanlarının* müslümanlara tâbi olarak mevkilerini korudukları bilinmektedir. Bu bilgiler, *dihkanların* küçük bir asilzade sınıfını teşkil ettiğine dair görüşü (*L’Iran sous les Sassanides*, s. 106) doğrulama imkânı vermemektedir. Sâsânî Hükümdarı Kîsra Enüşîrvân’ın (531-579) annesinin, Nişâbur’a bağlı İsfereyîn veya İsfahan’a bağlı Erdistan şehri *dihkanının* kızı olduğu bir kaynaktan zikredilmiştir. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk’ün babası İshak da Horasanlı bir *dihkandı*. Bu husus, *dihkanların* asalet ve siyasî mevkî bakımından büyük önem taşıdıklarını gösterir. Mes’ûdî *dihkanların* beş dereceye (merâtib) ayrıldıklarını ve bunlardan her birinin farklı elbiseler giydiğini söyler. Bu da muhtemelen asalet derecelerinden ileri gelmeyip köy *dihkanı*, şehir *dihkanı* ve yöre *dihkanı* gibi memuriyetlerin ehemmiyetleriyle ilgilidir.

Müslümanlar İslâm hâkimiyetini kabul eden *dihkanları* yerlerinde bıraktılar, diğerlerinin yerine de başkalarını tayin ettiler. Çünkü fâtilher karşılarında yerli halkın sorumlu temsilcilerini görme ihtiyacını duyuyorlardı. Böylece *dihkanlar* uzun bir süre mevkilerini korudular ve hem kendi kavimlerine hem de

müslümanlara faydalı hizmetlerde bulundular. Bu sebeple dihkânların sosyal ve iktisadî imtiyazlar karşılığında siyasî ehemmiyetlerinin kaybolmasına razı oldukları şeklindeki görüş (Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 44) kabul edilemez. Çünkü ülkenin idaresi dihkânların iradesine bağlı olmadığı için Sâsânî Devleti'nin yıkılışında onların mesuliyeti yoktu.

Dihkanlar İslâmî devirde yaptıkları hizmetler esas itibariyle eskisinden farklıydı. Onların başlıca işleri, halktan topladıkları vergileri âmil ve emîrlere teslim etmekte; dirlik ve düzenliğin sürdürülmesinde hizmetleri görüldüğü gibi silâhlı adamları ile de emirlerin seferlerine katılıyorlardı.

Dihkanlar varlıklı insanlardı. Horasan'daki bir köy dihkânının, Hârûnürreşid ile askerlerini bir kıtlık yılında halka külfet yüklemekten dört ay beslediği söylenir (Beyhakî, s. 497). Ya'kübî, IX. yüzyılın sonlarına doğru İsfahan şehrinin Yehûdiye semtiyle Cermaksân köyünde seçkin dihkânlarla Araplar'ın oturduklarını yazdığı gibi yine İsfahan'a bağlı diğer birçok köyde de dihkânların yaşadıklarını haber verir (*Kitâbü'l-Büldân*, s. 274). Fakat dihkânlar İran'da resmî hüviyetlerini büyük bir ihtimalle IX. yüzyılda kaybettiler. Bunun sebebi, İslâmîyet'in ülkenin her yerinde kesin bir şekilde yerleşmesidir. Gerçekten müslüman halkın kendi devleti karşısında bu temsilciler artık ihtiyacı kalmamıştı.

IX. yüzyıldan sonra dihkân "köy sahibi, köyün ileri geleni, çiftçi, arazi sahibi" ve "köylü" anlamlarında kullanıldı. Bilhassa XIII. yüzyıldan itibaren dihkân sadece "köylü" mânasını taşıdı. Bunlardan başka dihkânın XI. yüzyılda ve daha önceleri bedevînin zıddı olarak şehirli Araplar, İranlılar ve eski Acem padişahlarının kıssalarını bilen kişileri ifade etmek için de kullanıldığı görülmektedir.

Mâverâünnehir'e gelince, Sâmânîler'in ortaya çıkışlarına kadar siyasî birlikten mahrum bulunduğu için dihkânların durumları burada farklı idi. Gerçekten Mâverâünnehir'de dihkânların yetkileri daha genişti. Sayıları pek çok olan bu dihkânlar müstahkem hisaralarda yaşayarak idarelerdeki yerleri kontrolleri altında tutuyorlardı. Şehir ve yöreleri yöneten hükümdarlar da bu sınıfa mensup olup onlar da dihkân unvanı ile anılıyorlardı. İbnü'l-Esir 104 (722-23) yılı olaylarını anlatırken Semerkant dihkânından söz eder (*el-Kâmil*, V, 109). Ebû Müslim 134'te (751) Semerkant'a geldiğinde daha önce Horasan'da yaptığı

gibi o yöredeki dihkânların birçoğunu öldürmüştü (*a.g.e.*, V, 453). Buna karşılık Halife Mu'tasım-Billâh (833-842) teşkil ettiği hassa ordusunda Mâverâünnehirli dihkânlarla da yer verdi. Hatta bu ordudaki "ebnâ" denilen askerî birlik Ferganalı dihkânların çocuklarından teşkil edilmişti (Muhammed b. Ahmed, s. 119). Mâverâünnehir'de dihkânların ehemmiyetlerini kaybetmeleri, İslâmîyet'in bu ülkede de yayılması ve kökleşmesiyle ilgilidir. Sâmânî Devleti'nin ülkenin siyasî kaderine hâkim olması ve Türkler'den oluşan hassa ordusuna sahip bulunması bu sınıfa daha önemsiz bir duruma düşürmüştü ve dihkânlık Karahanlılar devrinde tamamen ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 252, 264, 265, 271, 338, 370; Ya'kübî, *Târîh*, Nefes 1384, I, 137-153; a.m.f., *Kitâbü'l-Büldân*, s. 274, 275; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-neftse*, s. 160, 161; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 434; II, 1144, 1237, 1244; İstahri, *Mesâlik* (de Goeje), s. 291, 323; Mes'ûdî, *Müracû'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 284; a.m.f., *et-Tenbih*, Kahire 1357, s. 90-91, 94; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, II, 449, 471, 488; *Hudûdü'l-âlem* (Sütüde), s. 83, 84, 112, 114, 120; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsım*, s. 275, 276; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâthü'l-ülâm* (nşr. G. van Vloten), Leyden 1968, s. 119; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 192; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî — Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324, s. 492; Nersahî, *Târîh-i Buğhârâ* (nşr. Rezavî), Tahran, ts., s. 5, 6, 7, 9, 46, 55, 63-64, 72-73, 102; Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 47, 73, 497; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 30, 90, 92, 109, 153, 184, 216, 238, 453, 455, 480; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Melikü's-şuarâ Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 81, 106; *Mücmelü't-tevârîh ve'l-kıtaş* (nşr. Melikü's-şuarâ Bahâr), Tahran 1318 hş., s. 34, 69, 420; A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1936, s. 106, 107, 254, 295, 508; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1958, s. 180, 181, 226, 227, 307-308; a.m.f., *İslâm Medeniyeti*, Ankara 1963, s. 44, 45, 107; R. Levy, *An Introduction to Persian Literature*, London 1969, s. 10, 13, 16; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XIV, 461-463; Ann. K. S. Lambton, "Dihkan", *EI*² (İng.), II, 253-254.

FARUK SÜMER

DİHKÂNİZÂDE UBEYDULLAH KUŞMÂNÎ

(ö. 1808'den sonra)

Nizâm-ı Cedîd'le ilgili
eserler yazan Osmanlı seyyahı.

Hayatı hakkında bilinenler hemen sadece kendi eserlerine dayanmaktadır. Kendisini "seyyah bir derviş" olarak nitelleyen Kuşmânî Efendi'nin doğum yeri ve tarihi belli değildir. III. Selim'in cülû-

sundan on sekiz ay sonra yani 1790 yılı içinde seyahate çıktı. Bu seyahatin nereden başladığı ve nereye yönelik olduğu bilinmemektedir. Seyahatinin beşinci yılına rastlayan 1209'da (1794-95) İstanbul'a gelen Kuşmânî'nin hangi belde dolaştığı ve İstanbul'da ne yaptığı hakkında da eserinde bilgi yoktur. Ancak bazı ifadelerinden Rusya'da veya Rus sınırları yakın yerlerde dolaştığı anlaşılmaktadır. 1803-1805 yılları arasında bulunduğu İstanbul'da Nizâm-ı Cedîd aleyhtarı Tayyar Mahmud Paşa'nın casusu olduğu suçlamasıyla hapsedilmiş, ancak Sultan Selim'in müdahalesiyle kurtulmuştur. 1220 (1805-1806) yılında Erzurum'da bulunduğu anlaşılan müellif tekrar İstanbul'a dönmüş, Ekim 1808'de camide yaptığı bir konuşmada yenîçerileri ağır bir dille tenkit edince şehirden uzaklaştırılmıştır. Kuşmânî'nin daha sonraki hayatı, ölüm yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur.

Eserleri. 1. *Zebîre-i Kuşmânî fi ta'rîfi nizâmı İlhâmî*. Nizâm-ı Cedîd'i savunmak için kaleme alınmıştır. İlhâmî III. Selim'in mahlasıdır. Ubeydullah Kuşmânî, eserini Kadı Abdurrahman Paşa'nın teşvikiyle ve öldükten sonra iyi bir adla anılmak amacıyla yazdığını belirtir. Eserin telifi, III. Selim'in tahttan indirilmesinden hemen önce yani 1806 yılı içinde tamamlanmıştır. Kitap bir mukaddime, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddimede III. Selim'in tahta çıkışı ve bazı icraatlarından, özellikle Nizâm-ı Cedîd askerleri için kışlar yaptırmasından bahseden müellif, yer yer askerî eğitimin ve savaş ilmini öğrenmenin gereğini de temas etmekte, ayrıca Nizâm-ı Cedîd'e dil uzatanlara âyet ve hadislerle cevaplar vermektedir. "Makale" adını verdiği bölümlerin birincisinde yine Nizâm-ı Cedîd'in savunmasını yapan müellif düşmana karşı koymanın farz olduğunu, eğitimsiz askerine işe yaradığını belirtmektedir. Yine bu kısımda trampet vb. aletlerin kullanılmasının câiz olduğu, Nizâm-ı Cedîd askerlerinin kıyafetlerinin küfür alâmeti sayılmaya cağı çeşitli aklî ve naklî delillerle izaha çalışılmaktadır. İkinci makalede yenîçerilerin bâtil yolda oldukları, hakiki tevekülün mânası, tembelliğin kötülüğü, ülûl-emre itaatin farz olduğu üzerinde durulmakta ve Asr-ı saâdet'ten, Abbâsî ve Selçuklu ordularından örnekler verilmektedir. Bu arada yenîçerilerin müptelâ olduğu kötü alışkanlıklara, özellikle tütün tiryakiliğine dikkat çekilmektedir. Eserin sonuç kısmı daha önceki konuları tak-